

УДК 351.74

Юлія Осіпова, головний психолог Департаменту кадрового забезпечення МВС України

Психологічна готовність до управлінської діяльності в системі органів внутрішніх справ: діагностика, прогнозування, розвиток

Проаналізовано сутність і структуру готовності до управлінської діяльності, вдосконалення методів психологічної діагностики, прогнозування і розвитку складників готовності до управлінської діяльності керівного складу органів внутрішніх справ України на основі принципу оптимізації.

Ключові слова: психологічна діагностика, прогнозування, розвиток готовності до діяльності.

Проанализированы сущность и структура готовности к управленческой деятельности, усовершенствование методов психологической диагностики, прогнозирования и развития составляющих готовности к управленческой деятельности руководящего состава органов внутренних дел Украины на основе принципа оптимизации.

Ключевые слова: психологическая диагностика, прогнозирование, развитие готовности к деятельности.

The essence and structure of preparedness for management activity, the improvement of psychodiagnostics methods, methods of forecasting and developing the components of the preparedness for management activity of the managing staff of the bodies of Internal Affairs of Ukraine based on optimization principle are analyzed.

Keywords: psychological diagnostics, forecast, development of preparedness for activity.

Проблеми психологічної готовності до управлінської діяльності, її діагностики, прогнозування і розвитку давно цікавлять дослідників в галузі управління, психології, соціології, педагогіки. Особливо актуальним це питання є для системи органів внутрішніх справ, що обумовлюється специфікою оперативно-службової діяльності працівників міліції, складністю контингенту, з яким мають справу працівники ОВС, постійною необхідністю здійснення управлінської діяльності в умовах ускладненої оперативної обстановки тощо. Питанням дослідження змісту, структури, функцій психологічної готовності до управлінської діяльності присвятили свої наукові дослідження вітчизняні та зарубіжні дослідники: О. Бандурка, В. Барко, В. Бесчастний, О. Землянська, Н. Коломінський, Л. Карамушка, В. Лефтеров, О. Борисова, Г. Логінова та ін. [1, 2, 3, 8]. Проте питання структури психологічної готовності, оптимізації методів психодіагностики, прогнозування та розвитку психологічної готовності до управлінської діяльності є недостатньо дослідженими. Зазначені питання є важливими не тільки в теоретичному, а й практичному аспектах. Це обу-

мовлюється зростанням вимог, які висуваються до керівників ОВС, соціальною, економічною, політичною ситуацією у державі, значним омолодженням керівної ланки, проблемами підвищення їх професіоналізму, фахової підготовки та перепідготовки, низкою проблем суб'єктивного й об'єктивного характеру.

Психологічній службі МВС України, кадровим апаратам потрібно мати можливість здійснювати ефективну діагностику та прогнозування готовності кандидатів на керівні посади до здійснення багатофункціональної управлінської діяльності. Більше того, відповідь потрібна не лише на етапі здійснення професійного психологічного відбору, а й у процесі несення служби на керівних посадах ОВС.

Мета цієї статті – здійснити аналіз наявних підходів і методів до визначення структури психологічної готовності, її психодіагностики та розвитку у керівників ОВС, а також запропонувати шляхи оптимізації цих методів, доцільності їх використання у практичній діяльності.

У науковій літературі відмічається, що готовність до діяльності є структурним особистісним утворенням, до складу якого входять морально-вольові якості особистості, мотиви діяльності, знання, практичні уміння й навички, індивідуально-психологічні риси, які забезпечують включення в нову сферу діяльності й ефективність її виконання.

Важливо визначити психологічний зміст і структуру такої готовності. Науковці виокремлюють кілька видів готовності до діяльності. Так, розрізняють загальну і спеціальну готовність (Б. Ананьєв), ситуативну і довготривалу (М. Дьяченко, Л. Нерсисян), психологічну та практичну (Ю. Васильєв), готовність до розумової і фізичної діяльності (О. Ковальов), функціональну й особистісну (А. Пуні) тощо [2, 3].

Аналіз наукових джерел із цих питань засвідчив, що доцільно виокремити два основні підходи до проблеми психологічної готовності – функціональний та особистісний. Із позицій функціонального підходу психологічна готовність до діяльності розглядається як певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень під час виконання діяльності. З погляду особистісного підходу психологічна готовність є результатом цілеспрямованої підготовки до певної діяльності. Дослідники визначають довготривалу психологічну готовність як стійкий комплекс особистісних якостей, необхідних для успішної діяльності в різних ситуаціях. Така система якостей стабільна і є передумовою регуляції діяльності в цілому, психологічна готовність керівника до діяльності розглядається як довготривалий стан, який принципово визначає можливість успішного здійснення управління.

Психологічна готовність працівника ОВС до діяльності деякими авторами (О. Столяренко, М. Мар'їн) розглядається як компонент професійної майстерності. До структури готовності входять професійно-психологічні знання, професійно-психологічні навички й уміння, професійно розвинуті пізнавальні якості, професійно-психологічна стійкість. Виокремлюють професійно-психологічну готовність керівника правоохоронних органів до діяльності, до структури якої включають зазначені вище складники психологічної готовності працівника ОВС, а також низку додаткових елементів, зокрема:

- розуміння психології працівника і колективу органу внутрішніх справ;
- розуміння психологічних особливостей правоохоронної діяльності, психологічних факторів, які впливають на законність і правопорядок на території обслуговування;
- уміння надавати психологічну допомогу підлеглим; психологічна підготовленість до управління в екстремальних умовах;
- розуміння соціально-психологічного впливу своєї особистості, діяльності та стилю управління;
- розуміння призначення і можливостей психологічної служби, ролі практичних психологів у вирішенні завдань управління.

Особистісні утворення, які визначають зміст готовності до трудової і навчальної діяльності, доцільно об'єднати в дві основні групи: групу суб'єктивних факторів, ключовим серед яких є бажання вчитися, інтерес до певного виду професійної діяльності; і групу об'єктивних, до яких належать рівень розвитку загальних і сенсомоторних здібностей, сформованість знань і умінь, характерологічних особливостей людини тощо. Ступінь розвитку певного фактору (виду) готовності можна визначити з допомогою відповідних критеріїв. Об'єктивні критерії дозволяють встановити ступінь відповідності особистості вимогам діяльності, а суб'єктивні – ступінь відповідності діяльності вимогам і певним параметрам особистості. Таким чином, психологічна готовність керівника органу внутрішніх справ до управлінської діяльності – це довготривалий психічний стан, який структурно складається з комплексу суб'єктивних і об'єктивних компонентів і включає в себе мотиви, інтереси, здібності, темпераментні й характерологічні особливості, знання і вміння, які в комплексі забезпечують здатність людини до успішної управлінської діяльності.

Методи психодіагностики і розвитку готовності до професійної діяльності керівників ОВС здебільшого досліджуються під час вивчення проблем психологічного відбору кандидатів на керівні посади органів внутрішніх справ, побудови психодіагностичних моделей управлінців різного рівня, досліджень психологічних особливостей підготовки пра-

цівників до управлінської діяльності, психологічних особливостей керівної діяльності, вивчення аспектів психологічної готовності до службової діяльності тощо.

Проведений аналіз нормативно-розпорядчих документів МВС виявляє такі групи методів, які використовуються для психодіагностики готовності до професійної діяльності керівників ОВС: 1) методи діагностики пізнавальних процесів; 2) методи діагностики інтелекту; 3) вивчення особистісних властивостей [10].

Для діагностики пізнавальних процесів МВС України рекомендовано використовувати методики: «Коректурна проба» (методика дозволяє оцінити загальну працездатність людини та її складники: продуктивність, швидкість, точність, витривалість, розподілення та переключення уваги), «Логіко-кілкісні відношення» (методика призначена для оцінки логічного мислення), «Пам'ять на числа» (методика призначена для оцінки короткочасної пам'яті, її об'єму й точності). Для діагностики інтелекту – виявлення здатності респондента до узагальнення, аналізу та класифікації – використовується методика «Виявлення загальних понять» [10].

Для вивчення особистісних властивостей використовується 16-факторний тест Р. Кеттелла, за результатами якого відображаються особливості комунікативної сфери й емоційно-вольової регуляції людини, ступінь соціальної адаптації, схильність до асоціальної поведінки, наявність емоційних проблем, лідерський і творчий потенціал [10].

Проблеми діагностики та розвитку готовності до управлінської діяльності підіймалися у дослідженнях психологів інших правоохоронних органів. Так, Ю. Царьов, досліджуючи психологічні особливості підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня Державної прикордонної служби України до управлінської діяльності, використовував методи, які орієнтовані на вимірювання індивідуально-психологічних характеристик офіцерів оперативно-тактичного рівня, їх організаційних здібностей (сформованості потреби у психологічній готовності до управлінської діяльності, управлінських, організаторських здібностей, стилю управління, компетентності, самоконтролю в системі управлінської діяльності).

Методики дали змогу оцінити управлінські й організаторські здібності; виявити рівень сформованості потреби в психологічній готовності до здійснення управлінської діяльності; діагностувати спонукальну сферу особистості (В. Мільман); визначити стиль управління, ціннісні орієнтації (М. Рокич), рівень когнітивної складності (методика Ю. Царьова) та характеристики реального Я (тест «20 тверджень»). Для діагностики основних тенденцій поведінки в реальній групі використовувалася методика «Q-сортування», зокрема, досліджувалися такі тенденції поведінки

людини в реальній групі: залежність – незалежність, професіоналізм – непрофесіоналізм, прийняття «боротьби» – уникнення «боротьби»; анкета для визначення рівня психологічної готовності до управлінської діяльності (розроблена Ю. Царьовим у співавторстві з М. Савчиним); анкета для офіцерів оперативного-тактичного рівня.

У дослідженні психологічних особливостей діяльності керівника органів внутрішніх справ України Є. Запорожцев акцентує увагу на необхідності ґрунтовної професійно-психологічної підготовки управлінців МВС, визначає етапи процедури психологічної підготовки управлінців, вказує, що професійно важливі якості управлінців повинні розвиватися за рахунок системи професійно-психологічної підготовки управлінських кадрів МВС України, проте технології навчально-формування, розвивального впливу, призначені для підготовки фахівців-управлінців у процесі навчання чи діяльності, автором не розроблялися [5].

У дисертаційному дослідженні В. Лефтерова провідними методами психологічного впливу на особистісний і професійний розвиток людини в сучасних умовах визначені психотренінг, психокорекція, психотерапія. Автор доводить, що однією з найефективніших технологій навчання і розвитку є психологічні тренінги, які забезпечують розвиток людини в будь-якій галузі. Для вивчення різноманітних особистісних та професійних якостей дослідник пропонує застосовувати такі психодіагностичні методики: 1) діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі; 2) тест смисловитих орієнтацій Д. Леонтьєва; 3) модифікований восьмикольоровий тест М. Люшера; 4) методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка; 5) методика вивчення вольових якостей особистості; 6) методика визначення рівня самоактуалізації особистості (опитувальник Джонса і Крендалла); 7) діагностика самоактуалізації особистості (О. Лазукін в адаптації М. Каліна); 8) методика самооцінки раціональної і конструктивної поведінки в конфлікті; 9) проєктивна методика дослідження особистості «Hand test»; 10) анкета «Прогноз»; 11) методика діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності й настрою; 12) методика діагностики комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-2); 13) методика діагностики рівня соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Раймонда [8].

Л. Мороз, досліджуючи теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників органів внутрішніх справ України, запропонувала як навчально-розвивальну технологію використовувати професійно-психологічний тренінг (ПТТ), метою якого є формування професійних знань і вмінь, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності. Методологічною основою ПТТ є генетико-модер-

люючий метод С. Максименка. Головним методичним принципом ППТ є моделювання проблемних ситуацій службової діяльності та засобів їх вирішення, які активізують процеси інтеріоризації-екстеріоризації, схематизації-конкретизації, вправління, поетапного формування розумових дій, рефлексії усвідомлювання. Упровадження в систему МВС подібних тренінгів підтримано Концепцією та Програмою реформування відомчої освіти, яка передбачає перехід від репродуктивних до креативних, творчих форм освоєння професійної діяльності, у тому числі управлінської.

Найусебічніше досліджена особистість управлінця системи МВС у наукових працях В. Барко [2, 3]. Психодіагностичний інструментарій, який пропонує автор для використання у практичній діяльності, дібрано відповідно до поставлених вимог до управлінської діяльності в системі МВС. Для дослідження загальних здібностей управлінців і працівників міліції застосовувалися тести Р. Амтхауера, а також невербальний тест Р. Кеттелла. З метою визначення творчого потенціалу особистості використовувався тест творчих здібностей «словесні тріади» (В. Меде і К. Піорковський). З метою діагностики мотиваційної спрямованості використовувалися опитувальники Б. Басса і рівня суб'єктивного контролю (РСК), опитувальник Джонса і Крендалла, а також поліграфний тест. Для діагностики характерологічних особливостей і типу інтерперсональної взаємодії застосовувалися тести СМДО (модифікація Л. Собчик) і Т. Лірі, а також проєктивні тести Л. Сонді і Г. Роршаха. Розглянуто також методи розвитку готовності працівників ОВС до управлінської діяльності. Для цього запропоновано низку методик, які є ефективними засобами розвитку інтелекту і творчих можливостей людини, серед яких тести дослідження здібностей Гілфорда, які діагностують і розвивають в основному дивергентну продуктивність (тест на легкість слововживання, тест творчого мислення «Словесні тріади», тест «Піктограма» для психодіагностики і розвитку креативності й деяких пізнавальних процесів) [2, 3].

Одним зі шляхів реалізації зазначених механізмів розвитку готовності працівників міліції до управлінської діяльності є впровадження індивідуальної програми професійного розвитку працівника ОВС, яка працювала б у межах наявних форм роботи з особовим складом, варіант якої розроблений у дослідженні автора. На кожному етапі програми послідовно реалізуються психологічні техніки розвитку, а саме: а) самопізнання; б) самостимулювання; в) самореалізація. Техніка самопізнання включає використання методик, які дозволяють вивчити власні можливості, якості, стани: інтелектуальні характеристики, риси характеру, темпераменту тощо, усвідомити сильні та слабкі сторони своєї особистості. Техніка самостимулювання означає розвиток уявлень і знань про цілі професійної

діяльності, способи її виконання, механізми людської активності й діяльності, потреби та мотиви. Техніка самореалізації передбачає подальший розвиток інтелектуальних, особистісних і професійно важливих якостей працівника міліції [2, 3].

Отже, аналіз досліджень вітчизняних науковців із цієї проблематики виявив схожість у доборі та використанні методів психодіагностики готовності до управлінської діяльності (різниця полягає у виборі конкретних методик діагностики певних психічних процесів чи особливостей особистості). Для психодіагностики готовності до професійної діяльності керівників ОВС дослідники використовують методи діагностики пізнавальних процесів та інтелекту («Коректурна проба», методики Дж. Равена, Р. Амтхауера); вивчення особистісних властивостей (стандартизований багатофакторний метод вивчення особистості СМДО (модифікація Л. Собчик), 16-факторний особистісний опитувальник Кеттела (16-ФОО), Каліфорнійський психологічний опитувальник (КПО), методики К. Леонгарда – Г. Шмішека, Т. Лірі, проєктивні тести Л. Сонді і метод кольорових виборів); методи діагностики мотиваційної спрямованості особистості (методики В. Смекала – М. Кучери, В. Мільмана, опитувальники Б. Басса, рівня суб'єктивного контролю (РСК), опитувальник Джонса і Крендалла).

Додатково окремі дослідники пропонують діагностувати міжособистісні відносини (тест Т. Лірі, методика «Q-сортування»), рівень перцептивно-невербальної компетенції (методика Г. Розена), ціннісні орієнтації (методика М. Рокича), рівень соціальної фрустрованості (методика Л. Вассермана).

У професійному відборі керівників здебільшого діагностується мінімум компонентів психологічної готовності, який не є достатнім для здійснення прогнозу щодо подальшої успішності управлінської діяльності; вибір методичного інструментарію окремих досліджень потребує детальнішого обґрунтування. Крім цього, під час подальшого проходження служби керівників МВС психологічна готовність практично не формується, що, здебільшого, викликає зниження мотивації до належного виконання управлінської діяльності та може суттєво знижувати результативність роботи службових підрозділів у цілому.

Нині недостатньою є наукова і прикладна розробленість проблеми розвитку психологічної готовності до професійної діяльності керівників ОВС, неповною мірою реалізується розвивальний потенціал психологічної служби.

Дослідження засвідчили, що розвиток психологічної готовності до управлінської діяльності працівників ОВС може бути ефективним за умов використання професійно-психологічного тренінгу. Завдяки залученню у

діяльність, яка моделюється, раніше сформованих якостей особистості, наявних знань та вмінь тренінг буде сприяти їх подальшому розвитку, професійно доцільному перетворенню в індивідуальні властивості особистості. Розвиток як поступове, індивідуальне зростання або еволюція знань, умінь, взаємин і поведінки стає можливим завдяки прояву групових феноменів, зокрема згуртованості та групової синергії.

Таким чином, постає необхідність подальших досліджень проблемних питань розроблення психодіагностичного інструментарію діагностики та прогнозування психологічної готовності до керівної діяльності в ОВС, насамперед такого, який би ґрунтувався на єдиній науковій методології, а також спеціальних програм професійно-психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток компонентів готовності до управлінської діяльності.

Список використаних джерел

1. Бандурка А. М. Психология управления / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – Х. : ООО «Фортуна-пресс», 1998. – 386 с.
2. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія / В. І. Барко. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 448 с.
3. Барко В. І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу управлінців органів внутрішніх справ / В. І. Барко // Наук. вісн. НАВСУ. – 2004. – № 3. – С. 32–38.
4. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. – Спб., 2003. – 528 с.
5. Запорожцев Є. Г. Психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. на здобуття наук. ступеня юрид. наук : 19.00.06 / Нац. Акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 20 с.
6. Запорожцева Г. Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її удосконалення : автореф. дис. канд. на здобуття наук. ступеня психол. наук : 19.00.06 / Запорожцева Г. Є. – К., 2002. – 20 с.
7. Кобера А. В. Організаційно-психологічні детермінанти лідерства в органах внутрішніх справ України: автореф. дис. канд. на здобуття наук. ступеня психол. наук : 19.00.06 / А. В. Кобера. – К., 2007. – 21 с.
8. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.09. – Х., 2009. – 37 с.
9. Машук І. О. Формування психологічної готовності учнів спеціалізованих загальноосвітніх закладів міліції до навчально-службової діяльності в системі МВС України : автореф. дис. канд. на здобуття наук. ступеня психол. наук : 19.00.06 / Машук І. О. – К., 2008. – 20 с.
10. Методичні рекомендації для проведення поглибленого психологічного обстеження кандидатів на керівні посади органів внутрішніх справ України від 27 груд. 2005 р. № 6/2/1-6710.